

Eesti moodsa ajaloo X konverents 18.–19. juunil 2007 Tallinnas

Õhus oli juubelihõngu: ürituse soliidne järjekorranumber ja korraldava asutuse – Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi – väärikas *sexaginta*. Teemaatiliseks orientiiriks oli sel korral seatud “Revolutsioonid ja Eesti”. Paar-kümmend teadlast Eestist, Rootsist, Soomest, USA-st ja Lätist käsitlesid oma ettekannetes Eesti möödunud sajandi murrangulisi sündmusi (1905. aastast laulva revolutsioonini), nende sündmuste kajastamist välismaal (Lätis, Venes), aga ka laiemalt revolutsiooni kui moodsa ajaloo fenomeni.

Konverentsi avakõnes soovis AI direktor **Magnus Ilmjärv** esinejatele edu ja teatas, et nagu varasemategi konverentside puhul, avaldab ajakiri *Acta Historica Tallinnensia* ka sel korral konverentsi ettekandeid. Konverentsi istungeid juhatasid Priit Raudkivi, Inna Jürjo, Väino Sirk ja Maris Peters, kõik Ajaloo Instituudist. Ava-päeval kuulati 10 ettekannet.

Alustasid **Aili Aareleid** ja **Indrek Tart** (Tallinna Ülikool) ettekandega “Revolutsioonid väärtusmaailmade teisendajatena”. Selles vaadeldi revolutsiooni mõiste käsitlusi sotsiaalias ning seejärel rakendati olulisemaid ideid Eesti nn. laulva revolutsiooni poolt esile kutsutud väärtushoiakute analüüsiks:

1) Revolutsioon on sotsiaalse muutumise erijuht, mil muutused toimuvad kiirendatult, vallanduvad sageli ootamatult ja vägivaldselt ning mõjustavad suurema osa ühiskonnaliikmete edaspidist elukäiku.

2) Revolutsiooni saab kirjeldada ja analüüsida vägagi erinevate parameetrite ja allikate alusel. Lähtepunktis peaks aga olema järskude muutuste dünaamika. Üheks revolutsiooni tulemiks on väärtusilmade suhteliselt kiire ja oluline teisenemine.

3) Revolutsioonil on avalik ja peidetud dimensioon. Avalikuna toimub valitsemisvormide, sotsiaalsete institutsioonide, kodanikualgatuse jt. muutuste manifestatsioon, mida kontrerevolutsioonilised jõud saavad vaidlustada ja koguni tühistada. Märksa peidetumalt kulgeb kogu ühiskonna väärtusnormatiivse süsteemi ümberkujunemine, mis võtab aega aastaid ja koguni aastakümneid, kuid mis põhimõtteliselt on juba pöördumatu protsess.

4) Laulev revolutsioon on suurel määral muutnud Eesti kahe keske rahvuskultuurilise kooskonna (eestlased ja eestivenelased) väärtusmaailmu. Enim on teisenenud nn. revolutsioonilised väärtused (õiglus, vabadus, võrdsus), mille tausta moodustavad suhteliselt stabiilsed sotsiaalse ja isikliku keskkonna püsimumist tagavad väärtused (tervis, ausus, rahu maailmas, riigi julgeolek jmt.). Kahel keelelikultuurilisel kooslusel on mitmeid olulisi erisusi oma väärtusmaailmade ümberformeerimisel (resotsialiseerimisel), kuid mõlemad jagavad õnne ja sisemise harmoonia ja tõelise sõpruse esiletõusu ning tehnika arengu tähtsustamise hoogsat langust.

Järgnes **Johan Eellend** (*Baltic and East European Graduate School Södertörns Högskola, University College, Rootsi*), kelle teemaks oli “The Congress of Peasant representatives 1905”. 1905. aasta juunis Tartus peetud Eesti põllutöö kongressi ideestik oli väga lähedane 1899. aastal toimunud esimesele Eesti põllutöö kongressile: põhirohk oli põllumajanduse moderniseerimisel ja põllumeeste ühistegevuse edendamisel. Kongressi võib vaadelda kui katset konsolideerida talurahvast (*rural class*) taluperemeeste ümber vastustamiseks linnatöölisi ja sotsialiste. J. Tõnissoni strateegia kohaselt pidi kongress aitama pinda luua rahvuslikule parteile. Osavõtjate väga erineva poliitilise meelestatuse tõttu (tugev maatameeste mõju) jäi see eesmärk saavutamata. Põllumeeste seltside esindajate erimeelsus ilmnis ka sügisel 1905 rahvaasemike kongressil, kus nad osalesid nii Bürgermusses kui ka ülikooli aulas. Mõeldukas Bürgermusse resolutsioonis, eriti aga aulakoosoleku (kus domineerisid sotsialistid ja radikaalid) otsustes ilmneb selgelt põllutöö kongressidel väljendatud mõtete ja meeleolude mõju, mis näitab agrariküsimuse esmatähtsust Eesti ühiskondlikus elus.

Olavi Arens (*Armstrong Atlantic State University, USA*) kõneles teemal “Riik, võim ja legitiimsus Eestis 1917–1921”. Ettekandes

defineeriti riiki kui organisatsiooni, mis valdab suveräänset võimu ühel teataval territooriumil. Riigile annab legitiimsuse rahvusvaheline tunnustus ja rahva toetus. Vene Ajutisel Valitsusel oli sisemine legitiimsus puudulik – väga paljud elanikud ei täitnud riigi käske. Suurema tähtsuse omandasid kubermangude ja linnade omavalitsused ning eesti poliitikud kasutasid seda oma huvides ära. 1917. aastal saadud autonoomia oli Eesti riigi eeljalugu, sellest algas Eesti riigi organiseerimine. Enamlaste võimul ei olnud paljude eestlaste silmis legitiimsust, selle võimu korraldusi täideti vaid hirmu sunnil. Peale tsaaririigi lagunemist saame jälle rääkida riiklikust võimust Eestis alles 1919. aastal. Vahepealsest ajast kõneldes peame kasutama sõna “võim” teises mõttes kui suveräänne võim. Selleks on vaja täpsustada, kui palju (või kui vähe) võimu asutused nagu Maapäev, nõukogud, Saksa sõjavägi jne. tegelikult Eestis valdasid ja kuivõrd nad suutsid legitimeerida seda võimu. Deklaratsioonid võimu ülevõtmisest tihti ei peegelda reaalsust. Iseseisva Eesti riigi võim kasvas välja Maapäevast, poliitiliste parteide ja rahva toetusest. Ka rahvusvaheline legitiimsus tuli: 1921 võeti Eesti Rahvasteliitu.

Eesti riigi sünnilugu käsitles ka **Vitali Lokk** (Tallinna Ülikool): “Venemaa revolutsiooni mõju Eesti relvajõudude loomisele 1917–1918”. Võib liialdamata öelda, et rahvusväeosade formeerimisega 1917.–1918. aastal pandi alus Eesti Vabadussõja armeele. Eesti sõjaväelaste esinduse – Eesti Sõjaväelaste Büroo – juhtimisel hakati 1917. aasta kevadel koondama Venemaa tagavaraväeosadest Eestisse eesti rahvusest sõjaväelasi, et moodustada nendest Tallinnas Peeter Suure merekindluse 2. kindlusepolk. Nimetatud allüksus oli esimene Eesti rahvusväeosa Vene armee koosseisus. Revolutsiooni edasiarenemisel ning maailmasõja rinde lähenemisel Eestile suudeti 1917. aasta juulis valida kõiki eesti sõjaväelasi ühendav organisatsioon – Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee, mille etteotsa sai lipnik Konstatin Päts. Ülemkomitee juhtimisel hakati moodustama teisigi Eesti rahvusväeosasid ning 1917. aasta detsembris algas juba 1. Eesti jalaväediviisi formeerimine. 1918. aasta jaanuari alguseks oli moodustatud 1., 2., 3. ja 4. Eesti jalaväepolk, Eesti jalaväe tagavarapataljon, Insenerirood, diviisi staap, voor ja haigemaja, ratsapolk ning suurtükiväebrigad, viimane oli küll alles formeerimisjärgus. Hinnanguliselt ühendas 1. Eesti jalaväediviis ühtekokku 30 000 eesti rahvusest sõjaväelast. 1. Eesti diviisi staap ja

ülemkomitee saadeti enamlaste poolt 1918. aasta veebruaris laiali, kuid rahvusväeosad säilisid kuni sakslaste tulekuni. Sellega pandi alus Eesti relvajõududele ja päästeti kümned tuhanded eestlased maailmasõja katlast ning Vene kodusõja rinnetelt. Eestisse koondati kõige olulisem – inimesed, kogemustega sõjaväelased, kes olid läbi teinud maailmasõja ning olid valmis kaitsma Eesti Vabariiki.

Helena Sepp (Tallinna Ülikool) kõneles teemal “August Annisti rahvuslik-demokraatlik kultuuriideaal Eesti Vabariigi algusaastatel ja vaikival ajastul.” Rahvaluuleteadlane A. Annist (1899–1972) oli 1920.–1930. aastatel ka Eesti rahvuskultuuri päevakajalisi küsimusi lahvak viljakas publitsist, kelle peamised foorumid olid Üliõpilasselts Veljesto albumid, Üliõpilasleht, ajakirjad Eesti Kirjandus ja Akadeemia ning Soomes ilmuv ajakiri Suomalainen Suomi. EÜS Veljesto juhtivaks kultuuriideoloogiks peetud Annist proovis sünteesida uut, iseseisva Eesti vajadustele vastavat kultuurinägemust. Teda ei rahuldanud ei vanema põlvkonna n.-ö. aegunud rahvuslus ega dogmaatiline sotsialism. Ta proovis loovalt ühendada rahvusaate ja sotsialismi paremaid jooni: oluliseks pidas ta nii rahvuslikku kultuuritööd kui ka sotsiaalsete ideaalide ellurakendamist. Riiklik iseseisvus oli Annisti meelest välisvorm, mille eesmärgiks oli iseseisva kultuuriarengu võimaldamine. Annisti rahvuslus seostus demokraatliku riigikorra pooldamisega. Vaikival ajastul ootas ta demokraatia taastamist ja soovitas orienteeruda demokraatlikule Põhjalale, kuhu Eesti nii oma ühiskondlik-majandusliku struktuuri kui ka rahva individualistliku iseloomu poolest Annisti arvates kuulus. Rahvuskultuurilistel põhjustel pooldas ta tihedaid erisuhteid Soomega.

Pauli Heikkilä (Turu Ülikool) vaatles rahvusvahelisi probleeme ja Eesti asendit Euroopas ettekandes “Estonian Discussion on Pan-European Movement in the Interwar Period”. Euroopa ühendust Eestis üldiselt pooldati, erimeelsused ilmnesis selles osas, kuidas seda teostada. Pan-Euroopa liikumine oli Eestis nii selle toetajatele (nagu Kaarel Robert Pusta ja Jaan Tõnisson) kui ka vastastele põhimõtteline küsimus, millel oli nii diplomaatiline ja majanduslik kui ka kultuuriline dimensioon. Kõige elavam keskustelu toimus sügisest 1929 (selle aasta augustis oli moodustatud Pan-Euroopa Eesti Ühing), kuni jaanuarini 1931. Parlamentaarse ajajärgu lõpuks oli aga arutelu Euroopa ühenduse üle juba üsna närbunud.

Lõunavaheaja järel kuulati **Jaak Valge**

(Tallinna Ülikool) ettekannet "Kommunistlikud revolutsioonärid ja 1934. aasta riigipööre Eestis". Probleem oli selles, kas ja kui võrd toetasid Moskva võimurid (neid mõtleski Valge kommunistlike revolutsioonäride all) 1934. aasta riigipööret Eestis. J. Valge lähtus kolmest aspektist. Esiteks, kui lähedane oli K. Päts Moskvale 1934. aasta algul? Vastus oli, et poliitiliselt väga lähedane ta ei olnud, ammugi mitte sõltuv. Teiseks, kas ja kui palju Moskva Pätsi riigivanema valimistel toetas? Kõneleja meelest hindab Magnus Ilmjärv Moskva toetust selgelt üle. Kremli poolehoid Pätsile olevat tegelikult olnud suhteliselt leige. Võrreldes Larka ja Laidoneriga peetud teda lihtsalt "väiksemaks paheks". Kolmandaks, kas Nõukogude Liit oli teadlik kavandatavast riigipöördest ja kas toetas seda? Kriteerides Ilmjärve seisukohta väitis Valge, et ei ole võimalik toetada seda, mille toimumist ette ei teata. (põhjalikumalt J. Valge seisukohtadest Tuna 2007, nr. 2) Sõna võtnud Magnus Ilmjärv mõnis mõne eksimuse võimalikkust, sest kasutatud materjal oli väga suur, samuti mõne järelduse liigset kategoorilisust. Ta ütles, et palju allikmaterjale ootab veel läbitöötamist, uurimine ja ka poleemika kindlasti jätkub.

Valters Scerbinskis (Läti Riiklik Ajalooarhiiv) analüüsis ettekandes "Coup d'etat in Estonia from Latvian perspective" Eesti 1934. aasta märtsisündmuste vastukaja ja hinnanguid Lätis. K. Pätsi riigipöörde ajal valmistas K. Ulmanis juba võimuhaaramist ette ja see toimus mais 1934. Sündmustel Eestis ja Lätis oli sarnasust ja paralleele, kuid koostoimimist või märkimisväärset vastastikust mõju ei saa praegu sedastada.

Seejärel esitas **Magnus Ilmjärv** (Tallinna Ülikool) ettekande "Eesti 1940. aasta "revolutsioonisündmuste" kajastumine Venemaa ajaloo historiograafias". Vene ajalookirjandus osutab Balti küsimusele üldiselt vähe tähelepanu. Võrreldes Nõukogude ajaga võib lähenemises märgata kolme põhilist erinevust:

1. Molotovi-Ribbentropi pakti salajast lisaprotokoll ei eitata.
2. Nn. revolutsiooniteooriat on loobutud, selle asemel räägitakse sisepoliitilisest kriisist Balti riikides.
3. Ei räägita enam, et Nõukogude välispoliitika oli suunatud rahu säilitamisele ja Balti riikide kaitsmisele. Selle asemel räägitakse strateegilistest eesmärkidest ja vajadusest kindlustada oma piire. Baltimaid ei süüdistata

enam Nõukogudevastase sõjalise agressiooni ettevalmistamises. Väljendit "okupatsioon" kasutab meie puhul vaid mõni üksik autor. Täna pole veel saabunud aeg, kus Venemaal kirjutataks 20. sajandi ajalugu nii, et see oleks meile vastuvõetav.

Esimese päeva viimaseks kõnelejaks oli **Olaf Mertelsmann** (Tartu Ülikool) "Revolutionary Changes in Estonian Culture without Genocide". Ta väitis, et Toomas Karjahärmi, Helle-Mai Lutsu ja Väino Sirgu hiljuti ilmunud tähelepanuväärsetes uurimustes on Stalini ajal Eestis toimunud iseloomustatud "kultuurigenotsiidina". Esineja pidas küsimust diskussiooni väärivaks ja esitas sellisele määratlusele vastuväiteid: Eesti kultuuri tabasid rasked kaotused ja tagakiusamine, mida siiski võiks nimetada lainetena korduvateks puhastusteks, mitte aga kultuurigenotsiidiks. Võimu eesmärk olevat olnud luua nõukogulik eesti kultuur, mille nimel mindi mõnikord kompromissidelegi. Massiline loovharitlaskonna põgenemine Läände oli Stalini poliitika tagajärg, kuid mitte tema kavatsus või eesmärk. T. Karjahärm ja V. Sirk väitsid, et iseseisvas riigis loodud eesti kultuur oli kuulutatud "kodanlikuks" ja "reaktsiooniliseks" ning määratud väljajuurimisele. Stalinistlikud "puhastused" olid paljude inimeste jaoks totaalne katastroof ja ülim ebaõiglus. "Kultuurigenotsiid" ei olnud mõeldud mitte niivõrd teadusliku terminina kui eetilist suhtumist väljendava emotsionaalse kujundina.

Konverentsi teist päeva alustas **Maris Peters** (Tallinna Ülikool) teemal "Poliitiliste muudatuste mõju kultuurile ja klassikud propaganda teenistuses". Kõneleja keskendus kirjanduse, konkreetsemalt Shakespeare'i õpetamisele Nõukogude Eestis viiekümnendatel aastatel. Ettekandes toodi esile kirjanduse, ka väliskirjanduse õpetamise politiseeritust ning seda, kuidas nii autori elulugu kui ka teoseid käsitleti tendentslikult, "nõukogulikult". Shakespeare'i eluloost valiti õpikusse need faktid, mis toetasid teooriat temast kui rahvakirjanikust, realistist ja suurest paljastajast. Teostes, millest kõige rohkem käsitleti "Hamletit", otsiti aga eelkõige neid jooni, mis võimaldasid luua kangelast.

Järgnes kolme TLÜ teadlase ettekanne: **Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma** "Demograafilise revolutsiooni lõpp ja järellainetused Eestis", mille esitas K. Katus. Terminit "revolutsioon" kasutatakse põhjapaneva pöörde tähenduses, mille puhul olukord "enne" ja olukord "pärast" on kvalitatiivselt erinevad.

Poliitiline revolutsioon on enamasti lühiajaline sündmus, rahvastikuteaduses, vastupidi, on “revolutsioon” aastatega mõttes küllalt pikk: ca 100–150 (+ järellainetus) aastat. Demograafilises ajamõõdus on see 3–5 põlvkonda. Jättes kõrvale 19. sajandi alguse talurahvakäärimised, Pühajärve mässu jms., mahuvad kõik Eesti tavapärase mõttes revolutsioonid demograafilise revolutsiooni raami, mis kestis ligikaudu 1850–1950 ning koos järellainetustega siimaani. Demograafiline revolutsioon asendab traditsioonilise rahvastikutaaste modernsega ning teisendab põhjapanevalt ja pöördumalt rahvastiku taasterežiimi kui tervikut ning mõistagi kõiki rahvastikuprotsesse. Eesti oli esimese kümnekonna maailma riigi-rahva seas, kus demograafiline revolutsioon esmalt algas, seevõrra oleme avangardi rollis ka täna, kuigi majandusarengu poolest kaldume pigem arengumaade poole. K. Katus tõi jooniste abil näiteid demograafilise revolutsiooni kulgemisest Eestis läbi oluliste rahvastikuprotsesside ja -seisundite: suremus, sündimus, lastetus, lapsepõlvkodu, seksuaalsus, vanuskoostise teisenemine, põlis- ja välispäritolu rahvastiku erisus jt. Kasutatud Eesti näitarvud on ühtlusravutatud paarikümneaastase töö vältel konsistentseks ning vastavad rahvusvahelistele määratlustele.

Martin Klesment (Tallinna Ülikool) viis arupidamise revolutsiooni fenomeni üle majandusajaloo valdkonda: “Eesti põllumajandus 1920–2000 tootlikkuse seisukohalt”. Kõneleja hindas Eesti põllumajandusliku tootmise tulemusi 80 aasta vältel. Autor oli kogunud aastapõhised kogutoodangu näitajad nii taim- kui ka loomakasvatuse kohta ja võrdles neid Soome, Rootsi, Taani, Poola ja Tšehhoslovakkia vastavate andmetega. Suuremat tähelepanu pööras ta Nõukogude perioodile Eestis. Ettekandja järeldas, et põllumajandus- tootmise otsustav paranemine, mis mõnedes teistes riikides viis stabiilselt kõrgemale efektiivsusele, oli Eestis pigem ajutise iseloomuga ja tagasilangev. Ettekanne osutas võimalikele arengupiduritele, mis tulenevad just põllumajanduse efektiivsusest ja hõivatuse osakaalust. Visuaalse materjalina kasutas M. Klement aegridade graafikuid.

Aleksander Veingold (Maleakadeemia Vabaettur) käsitles revolutsiooni olemust ja definitsioone ettekandes “Mõtteid maailmarevolutsioonist täna”. Mõiste “revolutsioon” assotsieerus juba vähemalt Koperniku aegadest protsessiga, mille käigus olemasolev asendatakse

millegi kvalitatiivselt uue ja tunduvalt adekvaatsemaga. Sotsiaalne revolutsioon on ühiskonna uutele, meid ümbritsevatele tingimustele paremini vastavatele vormidele liikumise atribuut. Maailmarevolutsiooni hegemooniks on peetud Nõukogude Liitu. Samuti on aga just temas nähtud maailmarevolutsiooni hukutajat (L. Trotski). R. Reagan kutsus oma kõnes Briti parlamendis (juunis 1982) Moskvat üles tunnistama oma läbikukkumist. Reagani suur teene on, et ta pani kahe superriigi vastasseisu maailmarevolutsiooni konteksti. Tänapäeval on maailmarevolutsiooni üheks esmaseks ülesandeks inimkonna ühendamine vastavalt iseorganiseerumise kontseptsiooni nõuetele, pidades tingimata silmas seda, mida R. Reagan nimetas inimlikuks vabaduseks ja inimlikuks väärikuseks.

Rein Ruutsoo (Tallinna Ülikool) esines teemal “Baltimaade anti-kommunistlik revolutsioon “keskus–perifeeria suhete” mudeli ja “võimaluste struktuuri” valguses”. Kõneleja taotles teoreetilist uuenduslikkust ja uue faktilise teadmise lisamist Baltimaade anti-kommunistlike revolutsioonide (1987–1991) uurimisele. Eesmärgiks oli avada Baltimaade taasiseseisvumise protsessi loogika, jälgides, kuidas küpsesid tõhusa iseseisvumisliikumise aluseeldused – kommunistliku režiimi (parteidiktatuuri) lõdvenemine ja NSV Liidu keskvoimu detsentraliseerimine. Balti riikide sügava sovetiseerituse ja annekteerituse tõttu oli vabadusvõitlust toitva, avalikult võõrvõimu välja kutsuva konfrontatsioonilise ressursi kõrval (nagu seda on esiteks õiguslik argumentatsioon ja teiseks identiteedi mobilisatsioon) sama tähtis tõhusa institutsioonilise ressursi kujundamine, mis annab võimaluse inimressursside ja majanduslike võimaluste ebavõrdsust kompenseerida konflikti restruktureerimise teel. Sel põhjusel etendas taasiseseisvumise võimalikuks muutumise eeltingimuste tekitamisel keskset osa nn. autonoomia (majandusliku, kultuurilise) süvendamise ja poliitilise subjeksuse tõstmise faas, mille dünaamikat saab kirjeldada “keskuse–perifeeria” suhete mudeli kaudu. “Võimaluste struktuuri” kui revolutsiooniliste muutuste teise keske mehhanismi uurimine keskendus samuti konfrontatsiooni kõrval režiimi dekonstrueerimisele võimuhete varjatud ümberkorraldamise näol. Kokkuvõttes õnnestus Nõukogude Liit lammutada tsiviliseeritud viisil, ilmnese eliitide dialoog. Ja 20. augustil 1990 ei olnudki enam keskust.

Teise päeva hommikupoolse istungi lõpetas **Aksel Kirch** (Audentese Ülikooli Euroopa

Instituut) ettekandega “Eesti avalik arvamus Euroopa Liidust kui identiteedi muutuste indikaator”. Kuulajad said teada, milline on olnud Eesti rahva suhtumine Eesti ühinemisse Euroopa Liiduga ja milliseid identiteedimuutusi selle taga võiks näha. Selgus, et alates Eesti liitumisest on Euroopa olulisi sündmusi hakatud enam nägema Eesti riigi taustsüsteemina. Euroopa identiteet kui valdavalt kultuuriline identiteet seob nüüd meid Euroopa Liidu kui riikide ühendusega sellesse kuuluvate riikide ja rahvaste solidaarsusel põhineva “meie-tunde” kaudu. Kultuurilisele identiteedile lisandub Euroopa Liidu sisemise õigus- ja majanduskorra areng, mis aitab kujundada solidaarsustunnet Euroopaga. Eurobaromeetrite andmete analüüsi alusel (mis korraldati 2005–2006) selgus, et Eesti inimeste hinnangutes on heaolu indikaatorite kõrval suurema tähtsuse saanud ka EL-i majanduslikku arenguvõimet märkivad indikaatorid. Kolm põhijäreldust, mis tulenesid ettekandes esitatud analüüsist:

1. Eesti inimeste hirm majandusliku mittoimetuleku pärast Euroopa Liidus, mis oli peamine EL-referendumi eelne emotsioon, on tänaseks ületatud.
2. On selgeid märke selle kohta, et Euroopa võib muutuda – vastukaaluks EL-i kaudu toimuvale euroopastumisele – ka rohkem paikkondlikku kultuuri ja identiteeti hindavaks. Meie uuringute alusel võib Eestis rääkida ka etnilis-kultuurilise identiteedi (eesti keele) tähtsaks pidamisest.
3. Paari viimase aasta Eurobaromeetri-uuringute tulemused kinnitavad, et inimeste hinnangutes on Eestis valdkondi, kus ollakse EL-i keskmisele lähedal, kuigi näiteks sotsiaalpoliitika vallas veel väga kaugel.

Taasiseseisvumise problemaatikat jätkas Riho Viik (Akadeemia Nord) uurimusega “Iseseisvuse taastamise sammud ehk laulva revolutsiooni regulatiivsed taktilöögid”. Eesti Vabariigi taastamise riigiõiguslikud reformid läbisid iseseisvusprotsessis rea loogiliselt üksteisele järgnevaid etappe või regulatiivse arengu astmeid. Kõneleja arutles, milline oli see protsessiloojika, mis ühendas üksteisele järgnenud üksikakte. Ehkki aktide vastuvõtmise ajal nende loogilist seost arvatavasti selgelt ei teadvustatud, tunnetati ikkagi arenguloolist empiirilist paratamatust. Lõppeesmärk oli selge – Eesti Vabariigi taastamine, kuid selle ni jõudmiseks tuli läbida pigeline arengutee.

Taasiseseisvumine toimus vastavalt täieliku iseregulatsiooni väljakujunemise 6-astmelisele kvalitatiivsele reale:

1. Alustus, esitlus ehk ekspositsioon. Murdeliseks sammuks sai sellel astmel 16. novembril 1988 ülemnõukogu poolt vastu võetud suveräänsusdeklaratsioon.
2. Sõlmitus ehk konjunktsioon – Eesti ja Nõukogude Liidu vaheline nn. seaduste sõda, selle etapi eriline tähis oli ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust staatusest (30. märts 1990). Kuulutati välja üleminekuperiood, mis lõpeb EV põhiseaduslike riigivõimude moodustamisega.
3. Arendus ehk dispositioon. Regulatiivset kolmandaks sammuks oli struktuuride hierarhiseerimismuutuste kaudu uuele regulatsioonistmele jõudmine, kus hakkas toimima otsesideline regulatsioon. Sellele etapile oli iseloomulik ülemnõukogu ja Eesti Komitee kui üleminekustruktuuride hierarhiline rivaliteet.
4. Muutus ehk kulminatsioon. Toimused iseseisvuse taastamise läbirääkimised Eesti Vabariik–Venemaa ja Eesti Vabariik–Nõukogude Liit. 18. detsembril 1990 keeldus Eesti liidulepingule alla kirjutamast. Oluline oli tagasiside rahvalt – märtsireferendum 1991.
5. Tulemus, pööre ehk peripeetia, milleks sai ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust iseseisvusest (20. august 1991).
6. Lahendus ehk konklusioon saabus 28. juunil 1992, mil rahvahääletusel võeti vastu EV Põhiseadus. Nii kujunesid seaduskorralduse ülesehitamisega järk-järgult välja riigi olemasoluks vajalikud regulatsioonid. Samaaegselt lahutati end N. Liidu vastavatest regulatsioonidest. Eesti NSV Liidust lahti rakendamise protsessis omas juriidiline külg väga määravat tähtsust.

Seejärel esines **Heidi Kurvinen** (Oulu Ülikool) ettekandega “Reflecting a transition in gender order – case Nõukogude/Eesti Naine magazine”. 1980. aastate lõpul, Nõukogude Liidu kokkuvarisemise aastatel kaotas nõukogulik sugudevahelise võrdsuse retoorika igasuguse mõtte. Taas hakati hindama traditsioonilisi soorolle. Anu Narusk on näidanud [A. Narusk. Eesti naised ja ratsionaalsed valikud. – Ariadne Lõng 2001, 1–2, 51–58], et sel ajal ehitasid Eesti naised koos meestega traditsioonilist soostrukturi. Avalik arvamus eelistas just konservatiivsemat naisliikumist. H. Kurvinen

uuris, kas selline suhtumine iseloomustas ka eesti naisajakirjanikke. Ta analüüsis, kuidas ajakiri Nõukogude Naine/Eesti Naine valgestas 1980–1990 aastate vahetusel soorolli probleeme. Selgus, et ehkki ajakiri aitas luua traditsioonilist nägemust meeste ja naiste ülesannetest elus, esines siiski artikleid, milles seati kahtluse alla bioloogiliselt määratud soorollid. Prevaleerivat arusaama lammutati siiski bioloogilise determinismi võtmes, säilitades kujutluse meheliikust mehest ja naiseliikust naisest. Ent siiski oli naisajakirjanikel võimalus luua domineerivale vasturääkivaid diskursusi.

Egge Kulbok (Tallinna Ülikool) astus üles ettekandega “K. Pätsi juurutatud (pro)totalitaarsest kultuuripoliitikast “laulva” revolutsioonini””. See oli autori sõnul hüpoteetiline arutus eelnevate ajastute kultuuripoliitika mõjust Eestis aset leidnud revolutsiooni vormile: miks meil oli just nimelt “laulev” revolutsioon. Seosed viivad K. Pätsi rajatud ülemaalse kultuuriinstitutsioonide võrgustikuni ning vaikiva ajastu kultuuripoliitikani, mille läbiv ideoloogia seisnes tugeva ja ühtse rahvusliku identiteedi ülesehitamises. Olemuselt (pro)totalitaristliku kultuuripoliitika võttis üle punavõim, mis rahvusliku identiteedi asemel keskendus nõukogude inimese identiteedi juurutamisele, ent homogeensuse taotlus oli veelgi tugevam. Ühtne kommunikatsioonisfäär, alternatiivsete avalikkuste puudumine ja ühtselt toimivate kultuuriinstitutsioonide võrgustik olid olulised laulva revolutsiooni eeldused, tänu millele õnnestus rahvas tervikuna mobiliseerida. Ettekandes esitati Eesti kultuuripoliitika üks võimalikke perioodiseeringuid ning kirjeldati selle erinevaid ajajärke:

- I otsingud ja kujunemisaastad 1918–1925.
- II sihipärase kultuuripoliitika kujundamine 1925–1934.
- III (pro)totalitarism ja selle kuus alaperioodi 1934–1990.
- IV üleminekuperiood – posttotalitaarne paradigma 1991–1995.
- V elitistlik-säilitav kultuuripoliitika 1995–.

Viimasena esitas **Maarja Merivoo** (Tallinna Ülikool) ettekande “Eesti taasiseseisvumine ja laul”. Aastatel 1987–1991 kujunes laulmine pea-aegu kõigi olulisemate poliitiliste kogunemiste programmiliseks osaks. Lauludes sisalduvad mõtted olid kohati julgemad kui need, mida kõnes öelda sõandati. “Laulev revolutsioon” aga häabus juba enne impeeriumi lõplikku lagunemist. Võimsate ja paatoslike helindite

kohati forsseeritud pruukimine väsitab nii eeskui ka kaasalauljaid. Tundub, et Eesti Vabariigi taasiseseisvumisprotsessis oli eestluse manifesteerimine laulus inimeste jaoks omamoodi katarsiseks. Ühislaulmine kanaliseeris vaimsesse diasporaasse pagendatud rahvusluse kultuuriliste vahendite abil taas ametlikult eestlaste maailmavaate ja enesetunnetuse sfääri. Elav laulutraditsioon sidus kodu- ja väliseestlasi ning aitas luua ja tugevdada ühtsustunnet, mis andis Eestile taasiseseisvumiseks vajalikku sisemist ühtsust ning muutis võimalikuks ka hilisema konsolideerumise. Seetõttu võib väita, et mõnes mõttes oli laulmine Eesti vabanemise ajastul nii riiki kui ka rahvust loov tegevus.

Väino Sirk